

ความหมายของคำว่า “บ้าน” ของคนไร้บ้าน*

Meaning of “Home” of homeless

ฤทธิรงค์ จุฑาพฤตนิกร (Rittirong Chutapruttikorn)**

ฐิตาภา อินทปันตี (Thitapa Intapantee)**

ปาริฉัตร หนูแข่ง (Parichat Nooseng)**

นุชกานต์ กาญจนพันธุ์ (Nuchakarn Kanchanapan)**

สิริรัช ยาวิลาส (Sirirat Yawilard)**

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้สนใจความหมายของคำว่า “บ้าน” ของคนไร้บ้าน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนไร้บ้านอิสระซึ่งยังคงใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะและคนไร้บ้านที่กำลังจะมีบ้าน โดยการศึกษาถึงสาเหตุการไร้บ้านและคำว่า “บ้าน” ในมุมมองของคนไร้บ้านเองเพื่อทำความเข้าใจความหมายที่อาจนำไปสู่แนวทางในการแนวทางการจัดสรรที่อยู่อาศัยในแบบที่เหมาะสมกับวิถีชีวิต วิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกต สัมภาษณ์ และการวาดภาพบ้านประกอบการสัมภาษณ์ ซึ่งการวาดบ้านในฝันช่วยให้เกิดการสนทนาระหว่างผู้วิจัยและคนไร้บ้านได้เป็นอย่างดี โดยพบว่าคนไร้บ้านอิสระกล่าวถึง “บ้าน” ในแง่ของความอิสระและความปลอดภัยทางจิตใจแม้ว่าที่สาธารณะก็เป็นบ้านได้ ส่วนคนไร้บ้านที่กำลังจะมีบ้านให้นิยาม “บ้าน” ในแง่ความเป็นชุมชนและการรวมกลุ่ม อย่างไรก็ตามทั้งสองกลุ่มได้เสนอตรงกันว่า ในกระบวนการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยของคนไร้บ้านขอให้รวมคนไร้บ้านเข้าเป็นส่วนหนึ่งด้วยด้วย

คำสำคัญ : บ้าน, คนไร้บ้าน

Abstract

This research investigates on meaning of “home” of 2 groups of homeless. Firstly, a homeless who prefer to stay freely in a public place and secondly, a homeless who expects to have own home. The paper reveals cause of homelessness and meaning of “home” defining by the informants. Understanding their home meaning may lead to the design guideline of homeless shelter, which appropriate with their way of life. Qualitative methods such as

* บทความนี้เป็นผลงานของนักศึกษาในโครงการวิจัยขนาดสั้น ซึ่งอยู่รายวิชา สน.613 กระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมในงานออกแบบสถาปัตยกรรมภายใน สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรมภายใน This article is a mini research. It is an exercise in IA.613 Social and Cultural Processes in Interior Architecture.

** นักศึกษาและอาจารย์ หลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสถาปัตยกรรมภายใน มหาวิทยาลัยกรุงเทพ Master degree students and instructor in Master of Architecture in Interior Architecture, Bangkok University. Contact: tel.083 243 4524, E-mail: Rittitong.c@bu.ac.th

observation, interview and asking the informants to draw their dream home were conducted. The dream-home drawing could make a dialog between interviewer and interviewees well happen. The first group of homeless similarly defines the “home” as independence and psychological safety. The public place can mean “home” to them. Another group identifies their “home” as community and unity. Both groups commonly said that they should be included as a part of home making process.

Keywords: home, homeless

บทนำ

แต่เดิมคนไร้บ้าน ถูกเรียกกันว่า คนเร่ร่อน คนจรจัด คนด้อยโอกาส คำเหล่านี้ล้วนให้ความหมายในแง่ลบ ทำให้ผู้คนเกิดความอคติ (สำนักคุ้มครองสวัสดิภาพชุมชน, 2551, หน้า 9) แต่หากทำความเข้าใจให้มากขึ้น เราจะเห็นความหมายที่แตกต่างไปจากเดิม เพราะแท้จริงแล้วพวกเขา คือคนที่สังคมหรือภาครัฐละเลยในการแก้ปัญหา (วิจิตรา พันธะแสง, ม.ป.ป.) ผู้คนเหล่านี้กลายมาเป็นคนไร้บ้านได้อย่างไร คำตอบของคำถามนี้ยากที่จะหาข้อสรุปที่ชัดเจน เนื่องจากคนไร้บ้านแต่ละคนก็มีคำตอบที่หลากหลายและซับซ้อน การเป็นคนไร้บ้านนั้นไม่ใช่เป็นเพียงแค่ คนที่ขาดที่อยู่อาศัยทางกายภาพเท่านั้น แต่เป็นคนไร้รากที่ถูกถอนราก จากสังคม ชุมชน หรือแม้กระทั่งญาติพี่น้องของตัวเอง จนต้องกลายมาเป็นคนไร้บ้านใช้พื้นที่สาธารณะในการดำรงชีวิตประจำวัน (บุญเลิศ วิเศษปรีชา, 2552)

การแก้ปัญหาค่าเช่าบ้านโดยการจัดที่อยู่อาศัยให้ อาจจะไม่ใช่แนวทางการแก้ปัญหาที่สามารถลดจำนวนคนไร้บ้านได้อย่างสมบูรณ์ จากงานวิจัยของบุญเลิศ วิเศษปรีชา (2552) พบว่ากลุ่มคนไร้บ้านมีความต้องการที่หลากหลายทั้งในแง่ทางสังคม ทางกายภาพ และทางจิตใจ ลักษณะบุคคลที่มีวิถีชีวิตเร่ร่อนประกอบด้วย 2 กลุ่มหลักๆ 1) คนรักอิสระ ซึ่งจะดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่สาธารณะ ใช้พื้นที่ส่วนนี้เพื่ออาศัยพักพิงและสร้างอาณาเขตชั่วคราว 2) คนที่ประกอบอาชีพและอาศัยในศูนย์พักพิงคนไร้บ้าน จึงเป็นที่น่าสนใจและนำไปสู่คำถามการศึกษาว่า คนไร้บ้านทั้งสองกลุ่มนี้จะให้ “ความหมาย” ของคำว่า “บ้าน” อย่างไร? บ้านในลักษณะกายภาพ “House” หรือ บ้านที่มีความอบอุ่นการอยู่ร่วมกันของคนที่ยึด “Home”

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

บ่อยครั้งที่คนไร้บ้านถูกสังคมมองว่าเป็นกลุ่มคนไร้ค่าไม่มีประโยชน์และไม่มีใครต้องการจึงถูกจัดไปให้อยู่ที่พักอาศัยกึ่งสถาบันตามชานเมืองห่างไกลความเจริญ (เหมพรพรช บุญย้อยหยัด และเพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, ม.ป.ป.) ทำให้พวกเขากลายเป็นคนด้อยโอกาสในการเข้าถึงสิ่งอำนวยความสะดวกหรือบริการสาธารณะต่างๆและไกลจากแหล่งสร้างรายได้และความปลอดภัยซึ่งแท้จริงแล้วคนไร้บ้านควรได้รับโอกาสที่เท่าเทียมกับคนทั่วไปและเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าปัญหาเรื่องคนเร่ร่อนควรจะเป็นนโยบายระดับชาติโดยเน้นไปที่การรักษาความปลอดภัยรายได้และที่อยู่อาศัยราคาถูก อีกทั้งในปัจจุบันแนวโน้มการว่างงานมีมากขึ้น

ซึ่งคนว่างงานมีความเสี่ยงสูงที่จะกลายเป็นคนเร่ร่อน และการเร่ร่อนอาจก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมอื่นๆตามมา เช่นการป่วยทางจิตการติดยาเสพติดอย่างรุนแรง (Walsh, Gayle et al. 2009, p 299-317)

แนวความคิดเรื่องที่มีการจัดสรรที่อยู่อาศัยของคนไร้บ้านได้มีทั้งผู้ที่เห็นด้วยและผู้ที่เห็นต่าง ส่วนใหญ่เห็นด้วยว่าควรจะมีแหล่งพักพิงให้กับคนเร่ร่อนเพื่อลดปัญหาอาชญากรรมในขณะที่คนไม่เห็นด้วยกลับมองว่าเป็นการสนับสนุนให้คนมีทางเลือกและแนวโน้มที่จะออกจากบ้านของตนเองกลายเป็นความไม่เป็นธรรมของสังคมและทำให้รัฐต้องเสียงบประมาณมากขึ้น (สมาคมสร้างสรรค์กิจกรรมอิสรชน, ม.ป.ป.) อรพินทร์ พิทักษ์มหาเกตุ (2552 หน้า 245) เสนอแนวทางการแก้ปัญหาของคนไร้บ้านคือทำให้กลุ่มคนเหล่านี้มีบ้านโดยยังคงไว้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และที่สำคัญยังต้องคำนึงถึง ศักยภาพที่เท่าเทียมกันของทุกคน ซึ่งแนวทางการแก้ไขเพื่อให้สอดคล้องกัน จะแบ่งออกแบบสองลักษณะคือ ทางตรง การส่งเสริมให้ผู้ไร้บ้านมีรายได้หรือเช่าบ้านได้เอง หรือเป็นการควบคุมราคาบ้านให้ผู้ไร้บ้านสามารถเข้ามาเป็นเจ้าของได้เอง ส่วนทางอ้อมเป็นเรื่องเกี่ยวกับการให้การศึกษาได้เรียนรู้ถึงวิธีการหารายได้

การให้ความหมายของคำว่าบ้าน ย่อมมีความแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ในภาษาอังกฤษ คำว่า “บ้าน” ถูกให้ความหมายกว้างๆ 2 คำคือ House และ Home โดยถูกเลือกใช้ในสถานการณ์ที่ต่างกัน เช่น House มักถูกใช้และให้ความหมายในเชิงกายภาพของบ้าน ส่วนคำว่า Home จะมีความหมายในเชิงความสัมพันธ์ทางจิตใจ อารมณ์ ประสบการณ์และความผูกพันของบุคคลและบ้าน (ฤทธิรงค์ จุฑาพถภูมิกร, 2551) แนวคิดเรื่องบ้านนั้นได้มีการศึกษาใน 4 แนวมหลักๆ (Easthope, 2004; Lewin, 2001; Dovey, 1985) คือ

แง่กายภาพของบ้าน (The physical entity of home) เป็นความหมายกว้างๆ เมื่อกล่าวถึงบ้านเป็นโครงสร้างทางกายภาพ ไว้เพื่อกำบังหรือป้องกัน เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยรู้สึกปลอดภัย ซึ่งปัจจัยเรื่องสถานที่ (Location) ความสัมพันธ์ของสังคมและตัวแปรอื่นๆ ที่จะทำให้ House กลายเป็น Home

แง่ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายในและโดยรอบบ้าน (Social relationship in and around home) เป็นความสัมพันธ์ที่เริ่มจากกลุ่มเล็กๆภายในครอบครัวจนถึงระดับความสัมพันธ์ที่กว้างขวางที่สุด

ประสบการณ์ที่มีต่อบ้านในแง่ส่วนบุคคล (Personal aspects of the home experience) ความรู้สึกสะเทือนสลายทั้งทางร่างกายและจิตใจ โดยมีองค์ประกอบหลักๆ คือ การสนับสนุน (Support) ความปลอดภัย (Security) ควบคุมได้ (Control) และความรู้สึกสบาย ผ่อนคลาย (Being at ease and relaxed)

แง่ของเวลาที่มีผลสัมพันธ์ระหว่างคนกับบ้าน (Temporal aspects) เป็นความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับบ้านโดยมีเวลาเป็นตัวเชื่อมเรื่องราวของทั้งสองสิ่งเข้าด้วยกัน เป็นความทรงจำที่มีการเชื่อมโยงกันระหว่างอดีต ปัจจุบันและอนาคต แล้วส่งผลต่อการจัดการพื้นที่ภายในบ้านและพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัย

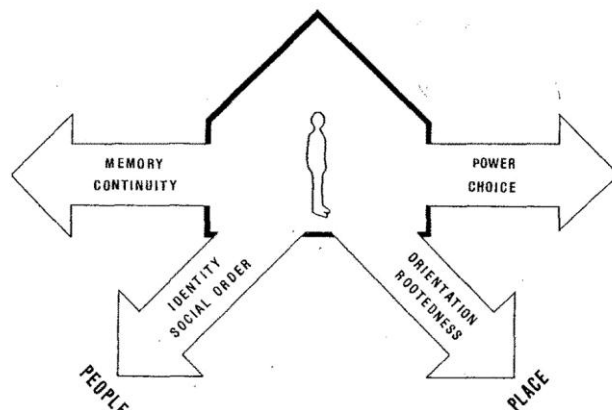
Kimberly Dovey (1985: p8) ได้เสนอความหมายของ“บ้าน”ในมุมมองของการมีประสบการณ์ในสถานที่ เช่น การมีประสบการณ์บ้านในบ้าน การมีประสบการณ์บ้านในที่สาธารณะ โดย Dovey อธิบายแนวคิดดังกล่าวนี้ผ่านการเชื่อมโยง (Connectedness) โดยแบ่งการเชื่อมโยงตามความสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ (ดูภาพ 1) ดังนี้

การเชื่อมโยงกับคน (Connectedness with people) ความเป็นบ้านที่แสดงตัวตนและเอกลักษณ์ของผู้อยู่อาศัย ซึ่งเป็นผลจากลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมของคนกลุ่มนั้น

การเชื่อมโยงกับสถานที่ (Connectedness with place) ความเชื่อมโยงบ้านจากภูมิลำเนาที่เป็นรากของผู้อาศัย สู่การแสดงออกตัวตนและรากเดิมแม้ว่าสถานที่อาศัยจะเปลี่ยนไป

การเชื่อมโยงกับอดีต (Connectedness with past) ความทรงจำที่มีต่อบ้านในอดีตที่ฝังอยู่ที่ส่งผลต่อเนื่องสู่ประสบการณ์ที่มีต่อบ้านในช่วงชีวิตต่อไป

การเชื่อมโยงกับอนาคต (Connectedness with future) เมื่อผู้อาศัยสามารถกำหนดความเป็นบ้านเองได้ เขาจะปรับเปลี่ยนความเป็นบ้านในความหมายที่เขาต้องการ

ภาพที่ 1 บ้านในแง่ของความเชื่อมโยงด้านต่างๆ

แหล่งที่มา: Dovey (1985: 44)

วิธีการวิจัย

กระบวนการวิจัยนี้เริ่มต้นจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องใน 2 ประเด็นหลัก คือ คนไร้บ้านและความหมายของบ้าน เพื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นต่อเรื่องที่ศึกษา จากนั้นจึงลงพื้นที่ สัมภาษณ์ สำนวความ คิดเห็นรวมทั้งการให้คนไร้บ้านได้วาดภาพบ้านในฝันของตนเองซึ่งการวาดภาพนี้ช่วยให้เกิดคำถามในการ สัมภาษณ์ ถึงความคิดและทัศนคติที่ไม่สามารถอธิบายออกมาเป็นคำพูด และยังเป็นวิธีที่แยกแยะความซับซ้อน ทางความคิดได้ดี รวมถึงเป็นกิจกรรมที่ช่วยลดความแปลกหน้าระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ถูกสัมภาษณ์ เนื่องจาก คนไร้บ้านส่วนหนึ่งมีความหวาดระแวงต่อคนภายนอกจากประสบการณ์เลวร้ายในอดีต

ภาพที่ 2 (ซ้าย) การสัมภาษณ์คนไร้บ้านที่ศูนย์คนไร้บ้านสุวิทย์ วัดหนู
(ขวา) การวาดบ้านในฝันของคนไร้บ้านที่ลานคนเมือง

กลุ่มผู้วิจัยได้สัมภาษณ์กลุ่มคนไร้บ้านที่อยู่ในศูนย์คนไร้บ้านสุวิทย์ วัดหนู บางกอกน้อยจำนวน 12 คน และได้ขอความร่วมมือให้ช่วยแนะนำผู้วิจัยกับคนไร้บ้านที่รักอิสระ จึงนำไปสู่การทำกิจกรรมเดินกาแฟแจกอาหารและฉายหนัง¹ร่วมกับแกนนำและเจ้าหน้าที่ของศูนย์ฯ ณ บริเวณลานคนเมือง เหล่านี้ช่วยให้คนไร้บ้านอิสระคนอื่นๆ ใจกลุ่มผู้วิจัยได้โดยเร็วเนื่องจากมีความคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่ศูนย์มาก่อนหน้าแล้ว เป็นผลให้การสัมภาษณ์และการแจกแบบสำรวจทำได้สะดวกมากขึ้น

แกนนำและเจ้าหน้าที่ของศูนย์บางกอกน้อยได้ช่วยอธิบายและขอความร่วมมือให้กลุ่มตัวอย่างคนไร้บ้านอิสระจำนวน 21 คน (ที่อนุญาตให้สัมภาษณ์) ช่วยตอบแบบสำรวจ รวมคนไร้บ้านที่ให้ข้อมูลทั้งหมด 33 คน โดยในแบบสำรวจแบ่งออกเป็น 4 ส่วนหลัก คือ (1) ข้อมูลบุคคลทั่วไป และสาเหตุของการมาเป็นคนไร้บ้าน (2) ข้อมูลบ้าน ภูมิสำเนา พื้นฐานความเป็นอยู่ บ้านที่เคยอาศัยอยู่ ทั้งในลักษณะกายภาพและสังคม สาเหตุการย้ายบ้าน (3) ประสบการณ์ในอดีต ความหมายบ้าน ความไม่เป็นบ้าน สถานที่ที่เคยนอนเมื่อมาเป็นคนไร้บ้าน (4) บ้านในฝัน ประเด็นของอนาคต อยากมีบ้านหรือไม่ บ้านในความฝันเป็นอย่างไร ซึ่งภายในหัวข้อหลักนี้ ประกอบไปด้วยส่วนย่อย ที่ทำให้เข้าใจถึงความหมายของคำว่าบ้านของคนไร้บ้านมากยิ่งขึ้น ระหว่างการตอบแบบสอบถามที่งานวิจัยได้เข้าสัมภาษณ์คนไร้บ้านโดยใช้ภาพวาดบ้านในฝันเป็นจุดเริ่มในการสนทนา ข้อมูลเชิงคุณภาพดังกล่าว ได้ถูกนำมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบความคิดเห็นจากคนไร้บ้านทั้ง 2 กลุ่ม โดยนำมาตีความเพื่อสังเคราะห์ความหมายของคำว่า “บ้าน” และหาข้อสรุปต่อไป

กรณีศึกษา

1. คนไร้บ้าน ที่ศูนย์คนไร้บ้านสุวิทย์ วัดหนู บางกอกน้อย: คนไร้บ้านกลุ่มนี้เป็นคนไร้บ้านที่เคยเร่ร่อนในพื้นที่สาธารณะมาก่อน แต่ปัจจุบันได้เข้ามาอาศัยในศูนย์ฯ โดยมีเป้าหมายที่จะมีบ้านเป็นของตัวเอง ด้วยความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานที่ทำงานร่วมกับเครือข่ายคนไร้บ้าน มีการเรียกร้องให้รัฐบาลช่วยส่งเสริมการจัดหาพื้นที่อยู่อาศัย ภายในศูนย์ฯ ดังกล่าวมีการออมเงินเพื่อใช้จ่ายเป็นเงินส่วนกลาง การตั้งสหกรณ์ กำหนดเป้าหมายในการดำรงชีวิต ปรับพฤติกรรมการอยู่ร่วมกันโดยใช้หลักการอาศัยแบบครอบครัว (ฤทธิรงค์ จุฑาทฤณิก, และคณะ 2556)

2. คนไร้บ้านอิสระ มารวมตัวกันที่ลานคนเมือง พื้นที่บริเวณศาลาว่าการกรุงเทพมหานคร เสาชิงช้า คนไร้บ้านกลุ่มนี้เป็นคนเร่ร่อน ใช้ชีวิตตามพื้นที่สาธารณะ บางรายมีอาชีพ บางรายไม่มีอาชีพ มีความหวาดระแวงสูง ไม่ไว้วางใจใครจึงมักไม่อยู่รวมกลุ่มกับคนไร้บ้านด้วยตนเอง เนื่องจากมักมีการขโมยกันเองภายในกลุ่ม เพื่อให้เกิดการรวมตัวกันกลุ่มอันจะนำไปสู่การบรรเทาปัญหาคนเร่ร่อน คนไร้บ้านที่ศูนย์ฯ จึงจัดกิจกรรมเดินกาแฟและฉายหนัง ซึ่งมักจะจัดทุก 2 สัปดาห์ ช่วงค่ำบริเวณลานคนเมือง (สังเกตและสัมภาษณ์, ศูนย์คนไร้บ้านสุวิทย์ วัดหนู, 14 กันยายน 2557)

¹ เดินกาแฟ แจกอาหาร และฉายหนัง คือ วิธีการเข้าถึงกลุ่มคนไร้บ้านที่อาศัยอยู่ตามสถานที่สาธารณะ โดยใช้เครื่องมืออาหารหรือการจัดกิจกรรม เช่น ฉายหนังกลางแปลงเป็นสื่อกลาง ซึ่งนำไปสู่การสัมพันธ์และความช่วยเหลือด้านอื่นๆ ต่อมา

การอภิปรายผลการวิจัย

สาเหตุของการมาเป็นคนไร้บ้าน

คนไร้บ้านมีลักษณะการดำเนินชีวิตที่หลากหลาย หากสาเหตุของการมาเป็นคนไร้บ้านเกิดจาก 2 สาเหตุหลัก คือ ไม่มีอาชีพหรือการว่างงาน และปัญหาในครอบครัว

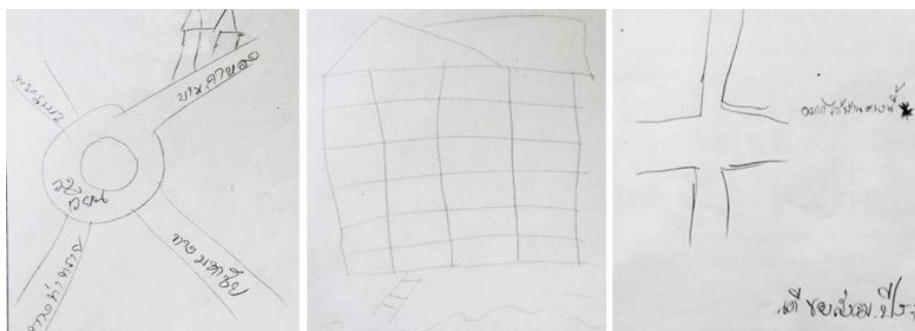
1) **ไม่มีอาชีพหรือการว่างงาน** การว่างงานไม่มีอาชีพเป็นสาเหตุใหญ่ที่ก่อให้เกิดปัญหาการไร้บ้าน การเข้ามาในเมืองใหญ่ด้วยความหวังว่าจะได้งานมีอาชีพที่ดี แต่ด้วยการแข่งขันที่สูงและการหางานในเมืองใหญ่นั้นยาก ต้องอาศัยความรู้ ความสามารถ (ฤทธิรงค์ จุฑาพถุมิตร 2552) คนไร้บ้านส่วนมากมักไม่มีการศึกษาหรือได้รับการศึกษาน้อย และเนื่องจากรายได้ไม่แน่นอนการอาศัยพื้นที่สาธารณะเป็นที่หลบนอนสามารถช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายได้ ผู้ให้ข้อมูลจำนวน 18 คนเริ่มเร่ร่อนและหารายได้จากการเก็บของเก่าเพื่อขาย ก็เนื่องมาจากตกงานหรือไม่มีงานประจำ และบางคนมีปัญหาครอบครัวร่วมด้วย

2) **ปัญหาในครอบครัว** ปัญหาในครอบครัวก็เป็นอีกสาเหตุหลักที่สำรวจพบ ความรู้สึกกดดัน ไม่เป็นอิสระ การถูกทำร้ายจากคนในครอบครัว ทำให้คนไร้บ้านคิดว่าการออกมาใช้ชีวิตข้างนอกช่วยให้หลีกเลี่ยงจากปัญหาครอบครัวเหล่านั้นได้ ซึ่งอีกสาเหตุย่อยที่เกี่ยวข้องคือ ปัญหาสุขภาพ ซึ่งคนไร้บ้านสูงอายุกลุ่มหนึ่งให้ข้อมูลว่า เมื่ออายุมากขึ้นทำให้โรคต่างๆ รุมเร้าจนเป็นภาระให้กับครอบครัว จนถูกขไลไล่จากที่อาศัยอยู่ ไม่เป็นที่ยอมรับของคนในครอบครัว จึงถูกนำมาปล่อยทิ้งไว้ข้างถนน บางรายออกมาอาศัยบ้านญาติเพื่อนสนิทอยู่ แต่ก็อยู่ได้ไม่นาน บางรายก็ตัดสินใจก้าวออกมาจากบ้านเองดีกว่าให้คนในครอบครัวมาไล่ และกลายเป็นคนเร่ร่อนในที่สุด

ความหมายของ”บ้าน” ที่ต่างกันของคนไร้บ้าน

ความหมายของบ้านที่ได้จากการตีความภาพ “บ้าน” ที่คนไร้บ้านวาด โดยใช้เกณฑ์ที่อ้างอิงจากประสบการณ์ต่อบ้านในแง่ของความเชื่อมโยงและสัมพันธ์ต่อคน สถานที่ อดีตและอนาคต (Dovey, 1985) เป็นจุดเริ่มต้นของการตีความ รวมถึงการสัมภาษณ์ระหว่างวาดเพื่อให้ทราบถึงความหมายที่แท้จริงที่ผู้วาดภาพคิดไว้ ซึ่งภาพที่ได้สามารถจัดแบ่งได้เป็นหมวดๆ ดังนี้

1) **“บ้าน” ที่แสดงถึงความสัมพันธ์กับพื้นที่สาธารณะ** ผู้วาดได้วาดสถานที่สาธารณะทั้งที่เป็นย่านและเป็นอาคาร เช่น โรงพยาบาล (ภาพที่ 3 กลาง) เมื่อพูดคุยเพิ่มเติมจึงได้ทราบว่า เป็นสถานที่ที่อยู่ในปัจจุบันอยู่แล้วสบายใจ

ภาพที่ 3 ภาพ “บ้าน” ที่แสดงถึงความสัมพันธ์กับพื้นที่สาธารณะ

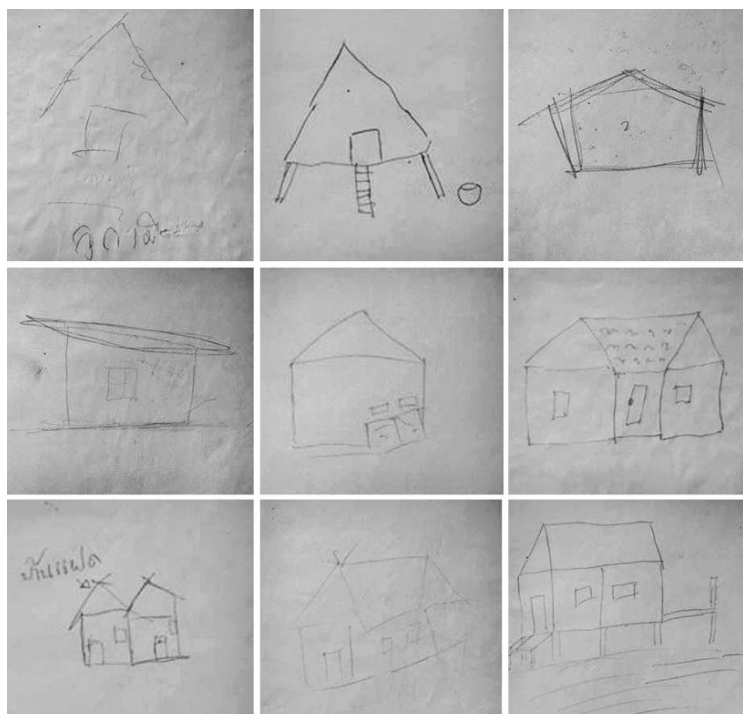
(สัมภาษณ์, ลานคนเมือง, 20 ตุลาคม 2557)

2) “บ้าน” ที่แสดงถึงความสัมพันธ์กับสถานที่ในอดีต และสัมพันธ์กับคน ผู้วาดได้วาดบ้านเป็นหลัง หลายคนกล่าวถึงบ้านที่เคยอาศัย บ้านเกิด บ้านที่เคยเช่าอยู่ก่อนจะมาเป็นคนไร้บ้าน ซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับคนที่เคยอยู่อาศัยร่วมกัน เช่น ภรรยา พ่อแม่

ภาพที่ 4 ภาพ “บ้าน” ที่แสดงถึงความสัมพันธ์กับสถานที่ในอดีต และสัมพันธ์กับคน
(สัมภาษณ์, ศูนย์คนไร้บ้านสุวิทย์ วัดหนู, 14 กันยายน 2557 และลานคนเมือง, 20 ตุลาคม 2557)

3) “บ้าน” ที่สัมพันธ์กับความมุ่งหวังในอนาคต ผู้วาดได้วาดบ้านเป็นหลังพร้อมสภาพแวดล้อมรอบบ้านที่สวยงาม มีทั้งที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และสัมพันธ์กับคนในครอบครัว

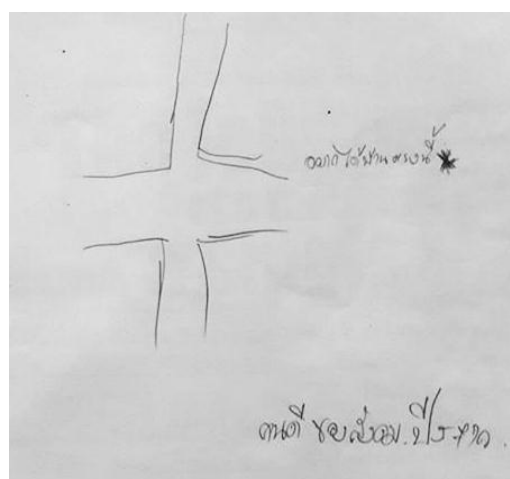
ภาพที่ 5 ภาพ “บ้าน” ที่สัมพันธ์กับความมุ่งหวังในอนาคต สภาพแวดล้อมที่สวยงาม
(สัมภาษณ์, ศูนย์คนไร้บ้านสุวิทย์ วัดหนู, 14 กันยายน 2557 และลานคนเมือง, 20 ตุลาคม 2557)

อย่างไรก็ตาม เมื่อลองแยกแยะการให้ความหมายของ “บ้าน” จากคนไร้บ้าน 2 กลุ่ม คือคนไร้บ้านอิสระ และคนไร้บ้านที่กำลังจะมีบ้าน ประกอบกับคำให้สัมภาษณ์ระหว่างที่วาดภาพบ้านในฝัน ทำให้พบความหมายที่น่าสนใจ กล่าวคือ

ความหมายของ “บ้าน” ของคนไร้บ้านอิสระ

เนื่องด้วยคนไร้บ้านที่รักอิสระเป็นกลุ่มคนไร้บ้านเร่ร่อนขาดที่พักพิง การดำเนินชีวิตประจำวันอย่างยากลำบาก ไม่มีห้องน้ำ ไม่มีอาหาร ไม่มีที่นอนที่เป็นส่วนตัวอาศัยนอนตามพื้นที่สาธารณะ เช่น ริมหาดทราย ริมทางเท้า ม้านั่งสาธารณะ ป้ายรถประจำทาง ไม่มีอาชีพที่มั่นคงส่วนใหญ่เก็บขยะและเก็บขวดขาย บางรายขายกระดาษรองนึ่งตามเทศกาล ขาดรายได้ที่สม่ำเสมอ คนกลุ่มนี้มีความเห็นคล้ายกันว่าพื้นที่สาธารณะที่เขาจับจองนอนอยู่นั้นเป็นบ้าน โดยให้เหตุผลสำคัญ 2 ประการคือ ความเป็นอิสระและความปลอดภัยทางความรู้สึก ดังเช่นที่ เวท จิตแจ้ง² สะท้อนมุมมองที่มีบ้านด้วยภาพบ้านที่มีองค์ประกอบของหลังคา ประตู หน้าต่าง (ภาพที่ 6 ซ้าย) หากแต่เมื่อได้พูดคุยเพิ่มเติมกลับพบว่า พื้นที่สาธารณะให้ความรู้สึกเป็นบ้านมากกว่าเพราะบ้านที่เวทเคยอาศัยอยู่กับญาตินั้นแม้จะสะดวกสบายกายแต่อยู่แล้วไม่สบายใจ การเร่ร่อนให้ความรู้สึกอิสระและปลอดภัยกว่าเพราะไม่ต้องทะเลาะกับคนในครอบครัว หากแต่เวทก็ต้องการบ้านในฝันที่มีหลังคาคลุมเช่นคนทั่วไป

สอดคล้องกับกรณีของ อี๊ด รุ่งเช้า ที่วาดภาพตำแหน่งที่ที่ตนเคยนอนขณะเร่ร่อนใกล้สี่แยกสาธารณะ (ภาพที่ 6 ขวา) อี๊ดเล่าให้ฟังว่าที่ที่นอนนั้นคือบ้านหากมีบ้านในฝันก็อยากอยู่ใกล้สี่แยก เพราะมีความปลอดภัยและรู้สึกถึงความเป็นบ้านได้มากกว่าที่ที่ตนจากมา เป็นความปลอดภัยทางความรู้สึกที่ปราศจากการทะเลาะกับครอบครัวและไม่ต้องทะเลาะกับภรรยาใหม่ของพ่อ บ้านในความหมายของคนทั้งสองจึงอาจจะไม่ใช่ตัวอาคารที่มั่นคงปลอดภัย แต่หากเป็นความรู้สึกปลอดภัยทางจิตใจ

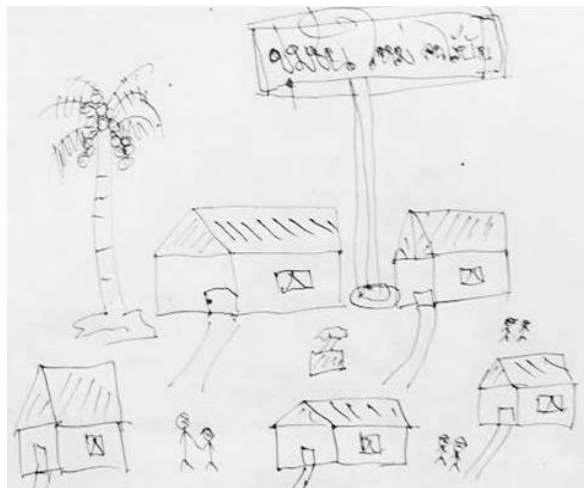
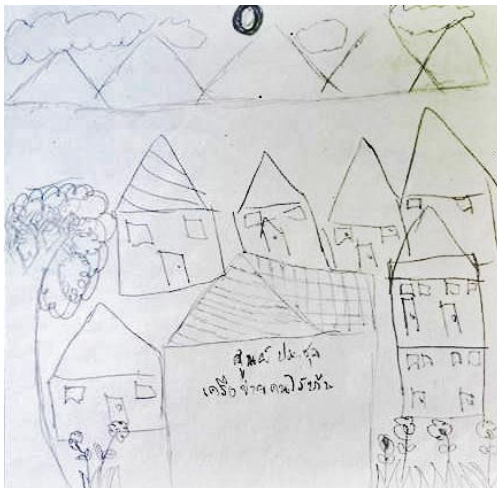
ภาพที่ 6 (ซ้าย) ภาพวาดบ้านของเวท จิตแจ้ง (ขวา) ภาพวาดบ้านของอี๊ด รุ่งเช้า
(สัมภาษณ์, ลานคนเมือง, 20 ตุลาคม 2557)

² ชื่อของคนไร้บ้านที่ปรากฏในบทความนี้ทั้งหมดเป็นชื่อที่สมมุติขึ้น เพื่อพิทักษ์สิทธิ์ รักษาความเป็นส่วนตัวของแหล่งข้อมูลและปกป้องผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นกับผู้ให้ข้อมูลได้

ความหมายของ “บ้าน” ของคนไร้บ้านที่กำลังจะมีบ้าน

การดำเนินชีวิตของคนไร้บ้านกลุ่มที่อาศัยอยู่ในศูนย์คนไร้บ้านมีความสะดวกสบายมากกว่าคนไร้บ้านอิสระเนื่องจากมีที่พักพิงเป็นหลักแหล่ง ไม่ต้องเร่ร่อนในพื้นที่สาธารณะมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาดูแล การรักษาพยาบาล มีอาชีพและมีรายได้สำหรับใช้เลี้ยงตัวเองและครอบครัว คนไร้บ้านที่เริ่มตั้งตัวได้บางคนมีรถจักรยานยนต์ มีรถเช่าสำหรับทำมาหากิน การอยู่รวมกันเป็นเหมือนชุมชนทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น การมีทะเบียนบ้าน มีบัตรประชาชนเป็นผลให้คนไร้บ้านได้รับสิทธิพื้นฐานเช่นคนทั่วไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อสอบถามคนไร้บ้านที่อาศัยอยู่ในศูนย์คนไร้บ้าน ถึงความรู้สึก “เป็นบ้าน” ของศูนย์แห่งนี้พบว่าหลายคนให้คำตอบคล้ายกันว่า ศูนย์แห่งนี้ไม่ใช่บ้านของเขา ด้วยหลายคนที่นี่มีความเข้าใจตรงกันว่าศูนย์พักพิงนี้เป็นเพียงบ้านระยะผ่าน (ฤทธิรงค์ จุฑาพฤฒิกร และคณะ 2556) ที่อาศัยชั่วคราวเพื่อการตั้งหลักและเตรียมตัวที่จะไปมีบ้านเป็นของตนเองในอนาคต คนไร้บ้านกลุ่มนี้จึงสะท้อนความหมายของคำว่าบ้านในอนาคตออกมาในลักษณะความเป็นชุมชน การรวมกลุ่ม และความมุ่งมั่น ดังเช่น ภาพวาดโดย สิงห์ บางน้อย และนำ ทัยจรณ (ภาพที่ 7) ที่วาดบ้านจำนวนหลายหลัง มีพี่น้องในชุมชนที่ตนอยู่ มีศูนย์ประชุมเครือข่ายคนไร้บ้าน และที่สำคัญป้ายชื่อชุมชน “ชุมชนใหม่ คนไร้บ้าน” นอกจากนี้แล้ว นำ ทัยจรณ ยังเขียนสะท้อนมุมมองความคาดหวังถึงชุมชนกำกับไว้ที่ภาพด้วยว่า “อยู่กันเถอะ ทั้งลูกเด็กเล็กแดง เพื่อดูแลซึ่งกันและกัน เป็นคนไร้บ้านที่เคยต่อสู้ในความยากลำบากด้วยกันเข้าใจวิถีซึ่งกันและกัน” ทั้งภาพและข้อความบ่งบอกได้เป็นอย่างดีถึงความต้องการที่จะมีชีวิตใหม่ที่จะมีบ้าน มีชุมชน แต่ก็ไม่ได้ละทิ้งตัวตนว่าครั้งหนึ่งก็เคยเป็นคนไร้บ้าน

ภาพที่ 7 (ซ้าย) ภาพวาดของสิงห์ บางน้อย (ขวา) ภาพวาดของ นำ ทัยจรณ ทั้งสองภาพสะท้อนให้เห็นถึงความหมายของ “บ้าน” ในระดับชุมชน (สัมภาษณ์ ศูนย์คนไร้บ้านสุวิทย์ วัดหนู, 14 กันยายน 2557)

นอกจากนั้นแล้วคนไร้บ้านทั้งสองกลุ่มยังให้ความหมายของบ้านในแง่มุมอื่นๆที่ตามอุดมคติของพวกเขา ซึ่งสามารถสรุปเป็น 2 ด้านหลัก คือ 1) บ้านที่เป็นอาคารพักอาศัยเป็นสิ่งปลูกสร้าง มีเจ้าของบ้าน มีผนังและหลังสำหรับป้องกันหรือกำบัง ความร้อน ความเย็น ลม ฝนและสิ่งอื่นๆนอกจากนี้ มีพื้นที่ใช้สอยภายในซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการและการใช้งานของเจ้าบ้าน มีสิ่งแวดล้อมโดยรอบบ้านที่สวยงาม (ภาพที่ 4 และ

5) และ 2) บ้านในแง่ของความอบอุ่นทางใจ ซึ่งนอกจากจะหมายถึงความเป็นอิสระและความปลอดภัยทางใจที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีการให้ความหมายในลักษณะอื่นๆด้วย เช่นที่ให้ความรู้สึกผ่อนคลาย สะดวกสบาย ไม่มีความกังวล ไม่ถูกกดดันจากครอบครัว สังคมและสิ่งรอบข้าง และที่สำคัญคือ ที่ปลอดภัยจากการถูกทำร้ายทั้งทางร่างกายและจิตใจ

สรุปผลการวิจัย

บทความวิจัยนี้มุ่งหวังที่จะทำความเข้าใจเรื่องของบ้านและคนไร้บ้านให้มากขึ้น อันอาจนำไปสู่แนวทางการบรรเทาปัญหาการไร้บ้านได้ โดยพบว่าคนไร้บ้านที่เลือกอาศัยในพื้นที่สาธารณะมักกล่าวถึง “บ้าน” ในแง่ของความอิสระและความปลอดภัยทางจิตใจแม้ว่าที่สาธารณะก็เป็นบ้านของเขาได้ ด้วยบ้านเดิมที่เคยอยู่ แม้มีอาคารที่ค่อมแดดค่อมฝน แต่ก็ไม่สามารถให้ความปลอดภัยทางใจได้ สำหรับคนไร้บ้านที่กำลังจะมีบ้าน ได้ให้ความหมายของ “บ้าน” ในแง่ความเป็นชุมชนและการรวมกลุ่ม อันเนื่องมาจากคนกลุ่มนี้ได้เข้ามาอยู่รวมกันที่ศูนย์คนไร้บ้านซึ่งเสมือนหนึ่งเป็นชุมชนของพวกเขา โดยมีเป้าหมายเดียวกันคือการมีบ้านที่มั่นคงในอนาคต ความหมายของ “บ้าน” ของคนกลุ่มที่สองนี้จึงต่างออกไปจากคนกลุ่มที่หนึ่ง ถึงแม้ว่าจะเป็นคนไร้บ้านเช่นเดียวกัน

ระหว่างการทำวิจัยผู้วิจัยพบข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลเชิงลึกของกลุ่มคนไร้บ้านที่เห็นควรนำมาเป็นข้อเสนอแนะ กล่าวคือ เนื่องจากประสบการณ์ในอดีต บางครั้งการเล่าถึงเหตุการณ์หนึ่งนำไปสู่อีกเหตุการณ์หนึ่งที่กระทบกระเทือนจิตใจ ผู้วิจัยจึงมักจะรีบเลี่ยงโดยการเปลี่ยนประเด็นทันทีเมื่อเห็นที่ท่าที่แสดงออกถึงความอึดอัดหรือไม่ต้องการเล่าเรื่องของเขาให้ฟัง นอกจากนั้นแล้วด้วยระยะเวลาของการศึกษาที่จำกัดและความไว้วางใจของคนไร้บ้านอิสระที่มีต่อผู้วิจัยในระดับที่ไม่มากนัก ข้อมูลที่ได้จึงเป็นข้อมูลในเบื้องต้นเท่านั้นแม้ว่าผู้วิจัยจะได้แก่นำคนไร้บ้านที่ศูนย์คนไร้บ้านสุวิทย์วัดหนูเป็นสื่อกลางเชื่อมสัมพันธ์ให้เกิดความไว้วางใจก็ตาม การได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งจำเป็นต้องอาศัยระยะเวลาทำความเข้าใจคุ้นเคยและการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆให้มากขึ้น

ในการหาแนวทางบรรเทาปัญหาการไร้บ้านนั้น ข้อเสนอแนะหนึ่งที่ได้จากการพูดคุยกับคนไร้บ้านเองก็คือ องค์กรที่เกี่ยวข้อง เช่น กรุงเทพมหานคร สำนักงานเขตต่างๆที่มีคนเร่ร่อนอยู่ในพื้นที่ ควรรับฟังความคิดเห็นความต้องการปัญหาและความจำเป็นของคนไร้บ้าน รวมถึงเปิดใจยอมรับการมีอยู่ของคนเร่ร่อน ภายภาพของอาคารที่พักอาศัยเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้เกิดความปลอดภัยกับร่างกายทั้งในด้านการถูกทำร้ายและโรคภัยไข้เจ็บแต่ อย่างไรก็ตามความปลอดภัยทางจิตใจเป็นสิ่งที่ควรคำนึงถึงอย่างยิ่งเช่นกัน กระบวนการแก้ปัญหาการไร้บ้านจึงควรที่จะนำคนไร้บ้านเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาแนวทางและการปฏิบัติในการจัดสรรบ้านและชุมชนให้กับคนไร้บ้านด้วย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2552). **โลกของคนไร้บ้าน** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ฤทธิรงค์ จุฑาทฤฎิก. (2551). **House หรือ Home ความหมายของบ้านในวัฒนธรรมตะวันตก**, Journal of Interior Environment, King Mongkut's Institute of Technology at Ladkrabang, Division of Interior research.

ฤทธิรงค์ จุฑาทฤฎิก. (2552) "บ้านร้านค้า: อีกหนทางหนึ่งของการลดหนี้ที่อยู่อาศัยของคนจน". **Veridian E-Journal**, Silpakorn University, 2 (1): 21-32

ฤทธิรงค์ จุฑาทฤฎิก, อภิรดี เหล่าดารา, พิษณุ ธนประสิทธิ์พัฒนา และปรีพจน์ เพชรมีศรี. (2556).

ประสบการณ์การต่อสู้ เครือข่ายสลัมสี่ภาค. กรุงเทพฯ. บริษัท เทคโนโลยีพรีนซ์แอนด์เปเปอร์ จำกัด
วิจิตร พันธ์แสง. (ม.ป.ป.). **ผู้ป่วยข้างถนน คนหลงที่ถูกลืม**. เข้าถึงเมื่อ วันที่ 25 ตุลาคม 2557, จาก http://www.mirror.or.th/autopausev4/print_all.php?idp=topic&topic_id=1446&auto_id=18.

สำนักคุ้มครองสวัสดิภาพชุมชน. (2551). **คนเร่ร่อน ไร้บ้าน**. เข้าถึงเมื่อ วันที่ 17 กันยายน 2557. จากhttp://61.19.50.61/dsdw2011/module.php?module=service&pg=servicedetail&ser_id=5.

สมาคมสร้างสรรค์กิจกรรมอิสระชน. (ม.ป.ป.). **เอกสารสำรวจผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะกรุงเทพฯ. นิยาม “บ้าน” “การไร้บ้าน” และ “คนไร้บ้าน”**. เข้าถึงเมื่อ 5 พฤศจิกายน 2557. <http://humanset.org/index.php/action/life/homeless/16-2013-09-20-14-49-10>

เหมพรพร บัญอ้อยหยัด และเพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์. (ม.ป.ป.). **สิทธิมนุษยชนกับกระบวนการต่อสู้ของคนไร้บ้านในเขตพระนคร**. เข้าถึงเมื่อ วันที่ 17 กันยายน 2557, จาก <http://www.ihrp.mahidol.ac.th/Content/pdf-files/Thesis/Miss.Hemmapas%20Boonyoiyad.pdf>.

อรพินท์ พิทักษ์มหาเกตุ. (2552). “เรื่องของคนไร้บ้านในโลกกลมๆใบนี้”. ใน **"ครอบครัวไทย" ในสถานการณ์การเปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากรประชากรและสังคม**. ชาย โพธิ์สีดา และสุชาติ ทวีสิทธิ์. บรรณาธิการ. นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม.

ภาษาต่างประเทศ

Dovey, K. (1985). **Home and Homelessness: Introduction**. Edited by Altman, Irwin and Carol M. Werne. Home Environments. Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research. New York: Plenum Press (8), 8-10

Easthope, H. (2004). **A Place Called Home**. Housing, Theory and Society, 21, (3), 128-138.

Lewin, F. A. (2001). **The Meaning of Home among Elderly Immigrants: Directions for future research and theoretical development**. Housing Studies, 16, (3), 353-370.

Walsh, C.A., Rutherford, G., and Kuzmak, N. (2009). **Characteristics of home: Perspectives of women who are homeless**. The Qualitative Report, 14(2), 299-317.